

Poczucie zagrożenia pracowników organizacji humanitarnych w Afganistanie

Ryszard Makarowski, Joanna Kasprovicz

Uniwersytet Gdański, Instytut Psychologii

Podstawowym celem badań była psychologiczna charakterystyka osób pracujących w organizacjach humanitarnych w Afganistanie (niebędących Afgańczykami). Badania przeprowadzono na podstawie *Regulacyjnej teorii temperamentu* (RTT) Strelaua. Poziom odczuwanego zagrożenia mierzono za pomocą czterech pytań ankietowych, poziom odczuwanego stresu zaś, jak i poziom ryzyka stymulacyjnego były miernikiem stymulacji. Badania 110 osób (65 kobiet i 45 mężczyzn) przeprowadzono w języku angielskim. Testowano trzy hipotezy. Różnice istotne statystycznie między kobietami a mężczyznami wystąpiły w poziomie napięcia emocjonalnego, stresu intrapsychicznego, stresu zewnętrznego i ryzyka stymulacyjnego. Wyższy poziom stresu charakteryzował kobiety, wyższy poziom ryzyka stymulacyjnego zaś był charakterystyczny dla badanych mężczyzn. Sprawdzono różnice między osobami zbadanymi w Kabulu a angielskojęzycznymi studentami z USA, Kanady i Europy – Gdańskiego Uniwersytetu Medycznego. Poziom ryzyka stymulacyjnego nie różnicuje obu grup. Poziom stresu był zdecydowanie mniejszy u osób pracujących w Afganistanie niż u studentów. Za pomocą analizy konfirmacyjnej analizowano trzy różne modele, różniące się poziomem stresu. Korelacje w tych modelach pokazały, że im większy poziom stresu wewnętrznego (intrapsychicznego), tym wyższy poziom ryzyka stymulacyjnego i im większy poziom stresu zewnętrznego, tym niższy poziom ryzyka stymulacyjnego. U osób pracujących w Afganistanie stres zewnętrzny jest traktowany jako wyzwanie, z którym należy sobie poradzić, a im więcej wyzwań zewnętrznych, tym bardziej adaptacja idzie w kierunku obniżenia poziomu pobudzenia. Stres intrapsychiczny podwyższa poziom ryzyka stymulacyjnego. Może to oznaczać, że antycypacja zagrożeń powoduje zwiększenie pobudzenia, a tym samym zwiększenie oceny ryzyka stymulacyjnego. Nie ma badań dotyczących osób cywilnych pracujących w ramach organizacji humanitarnych w rejonach działań wojennych, w tym w Afganistanie. Stąd wyjątkowość przeprowadzonych analiz.

Słowa kluczowe: *organizacje humanitarne, pomoc humanitarna, zagrożenie, stres, ryzyko*

W informacjach płynących z Afganistanu zwykle zawarte są dane dotyczące działań wojennych: liczba zabitych, zranionych bądź okaleczonych oraz kontrowersje, jakie budzi pobyt obcych wojsk w tym kraju. Podobnie większość publikacji psychologicznych skupia się na żołnierzach zaangażowanych w misje lub na cywilnej ludności lokalnej, mimowolnie biorącej udział w konflikcie. Rzadko uwagę poświęca się grupie cudzoziemców

cywilów, zaangażowanych głównie w projekty społeczno-ekonomiczne na rzecz rozwoju Afganistanu. Są to osoby, które dobrowolnie zdecydowały się na przyjazd do tego kraju i mimowolnie biorą udział w konflikcie. Takich osób jest około tysiąca (na podstawie własnych doświadczeń z pobytu w Afganistanie). Są to tzw. ekspaci¹, czyli wysokiej klasy specjaliści, którzy opuścili ojczyznę i pracują za granicą. Pracują z ludnością lokalną, ale najczęściej przebywają we własnym gronie, porozumiewają się między sobą w języku angielskim. Pochodzą z krajów o różnych kulturach i religiach, ale muszą dostosować się

Ryszard Makarowski, Instytut Psychologii, Uniwersytet Gdański, ul. Bażyńskiego 4, 80-952 Gdańsk, e-mail: makarowski@wp.pl
Joanna Kasprovicz, Centrum Psychoterapii i Leczenia Uzależnień Anon, al. Monte Cassino 13, 75-414 Koszalin, e-mail: jo.kasprovicz@gmail.com.
Korespondencję w sprawie artykułu prosimy kierować na e-mail: makarowski@wp.pl

¹ Ekspaci – pracownicy organizacji, którzy krótkoterminowo zostali wysłani do innego kraju, aby wypełnić zadanie powierzone im przez organizację.

do zwyczajów kraju, w którym prawem i religią jest islam oraz który jest areną działań wojennych. Wobec różnego rodzaju zagrożeń muszą ściśle przestrzegać ustalonych zasad bezpieczeństwa.

ZAGROŻENIE I RYZYKO

Zagrożenie wiąże się ze wzrostem prawdopodobieństwa pogorszenia dotychczasowej sytuacji człowieka (Ratajczak, 2001). Może ono być doraźne lub długofalowe, a także zależne i niezależne od człowieka. Zagrożenie może być ujmowane jako: (1) wewnętrzne, np. choroba; (2) zewnętrzne, np. agresja; (3) mieszane, np. pozbawienie chorego możliwości leczenia. Ze względu na rozmiar i dotkliwość skutków zagrożenia można mówić o kryzysach (momenty przesilenia, przełomy lub załamania), katastrofach (doniosłych wydarzeniach przynoszących dramatyczne skutki), kataklizmach i wielkich katastrofach żywiołowych (powódzie, tsunami, susze, trzęsienia ziemi, walki etniczne, niszczące przewroty społeczne) i klęskach (np. klęska głodu, urodzaju, bezrobocia; Badura-Madej, 1996). Niektóre sytuacje zagrożenia są dziedziczne, np. trwała marginalizacja grup społecznych (Hobfoll, Canetti-Nisim, 2006). Ratajczak (2004) wyróżnia sześć najbardziej ogólnych rodzajów zagrożeń: zagrożenia ekonomiczne, technologiczne, zdrowotne, społeczne, ekologiczne i psychologiczne (zagrożenia tożsamości człowieka).

Goszczyńska i Studenski (2006, s. 10) uważają, że „brak jest klarownego rozróżnienia między pojęciem ryzyka i zagrożenia; niekiedy są one traktowane jako określenia synonimiczne (...), zagrożenie jest czymś konkretnym, realnym bytem i trudno byłoby je diagnozować bez odwoływania się do jego treści”. I jeszcze jeden cytat: „Tak więc ryzyko to niepewność wypłat na loterii życia, a zagrożenie to kształt niebezpieczeństwa. Z kolei ryzykanctwo to zgoda na udział w ekstremalnie ryzykownych loteriach, a zapobiegliwość to uprzedzanie zagrożeń i przeciwdziałanie ich negatywnym skutkom” (s.11).

Studenski (2004, s. 21) traktuje ryzyko jako skutek zagrożenia: „Ryzyko jest wyobrażaniem antycypowanych skutków zagrożeń. Wielkość tych skutków pozostaje w związku z rodzajem i wielkością zagrożenia”.

W tym artykule ryzyko jest rozumiane jako wynik świadomie podjętej decyzji o potencjalnej stracie, szkodzie lub zysku, a zachowanie ryzykowne jako działanie, które w konsekwencji może skończyć się dla podmiotu doświadczeniem przykrości, agresji, korzyści czy wypadkiem lub osiągnięciem zamierzonego celu (określonej korzyści). Ryzyko różni się od niebezpieczeństwa, które oznacza określone zagrożenie. O ryzyku można mówić tylko wtedy, gdy następstwa nie są pewne (Makarowski, 2008, 2012a, 2012b).

Slovic, Fischhoff i Lichtenstein (1985) wyróżniają trzy podstawowe czynniki wpływające na percepcję zagrożenia: (1) poziom wiedzy dotyczącej zagrożenia, (2) poziom lęku wywołanego zagrożeniem i (3) świadomość liczby osób, które są w zasięgu zagrożenia.

Ratajczak (2004) przyjmuje, że zdarzenie uznane przez człowieka za zagrażające zazwyczaj ma wysoki poziom stymulacji. Taka sytuacja prowokuje jednostkę do czynności zaradczych, które mogą mieć charakter czynny lub bierny. Strategie czynne mogą być trojakiemu rodzaju:

(1) przybierają postać walki (z przeszkodą, agresorem, chorobą czy z żywiołem), która z założenia jest ryzykowna;

(2) skłaniają do obrony i ochrony zasobów będących w dyspozycji jednostki, a to wywołuje stres;

(3) zmuszają do zachowań ewakuacyjnych, tzn. ucieczki od zagrożenia (ryzyko i stres).

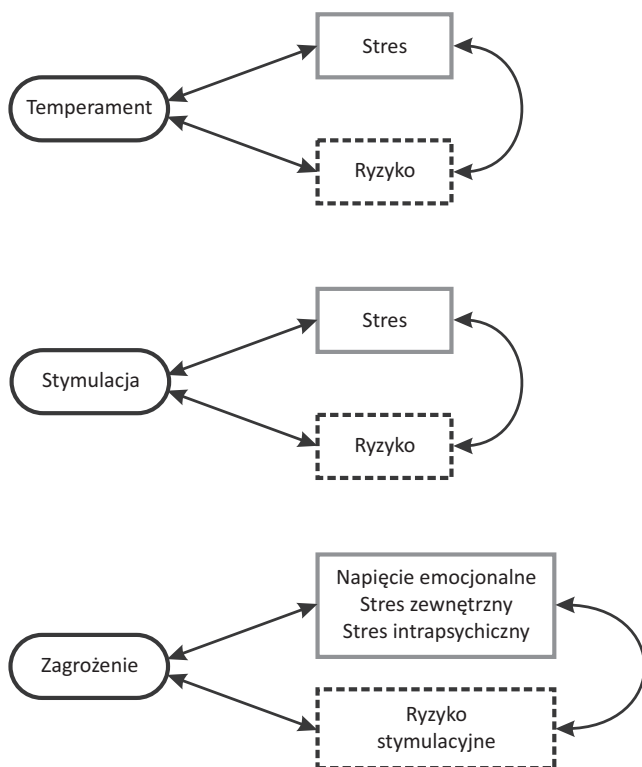
Psychologiczna wiedza na temat zachowania się człowieka w sytuacji zagrożenia obejmuje trzy główne nurty badań związane z psychologicznymi teoriami podejmowania decyzji, a zwłaszcza decyzji ryzykownych (Dossa, 2010; Makarowski, Smolicz, 2012; Sokołowska, 2005; Tysza, 2010; Widome, Laska, Gulden, Fu, Lust, 2011; Zaleśkiewicz, 2011); teoriami stresu, w tym stresu pourazowego (Heszen-Niejodek, Ratajczak, 2000; Hobfoll, 1998, 2006; Hobfoll, Canetti-Nisim, 2006; Lazarus, 1987, 1993; Lazarus, Folkman, 1986; Plopa, Makarowski, 2010; Sapolsky, 2010; Strelau, 2000, 2004) oraz teoriami związanymi z interwencją kryzysową, w tym aspektami związanymi z radzeniem sobie ze stresem pourazowym (PTSD; Figley, Nash, 2007; Garcia, Finley, Lorber, Jakupcak, 2011; Hassija, Jakupcak, Maguen, Shipherd, 2012; Hobfoll, Tracy, Galea, 2006; Lis-Turlejska, 2005; Lis-Turlejska, Łuszczynska-Cieślak, 2006).

Ratajczak (2004) uważa, że podstawą analizy zmian wpływających na zachowanie się człowieka w tych sytuacjach jest poziom odczuwanej przez niego stymulacji i poziom poczucia zagrożenia. Oznacza to przyjęcie przez autorkę tezy, że zdarzenie, które człowiek uzna za zagrażające, winno charakteryzować się wysokim poziomem stymulacji.

Jak pisze Gasiul (2002, s. 284) „Pobudzenie i stymulacja to niejako dwa aspekty jednej rzeczywistości psychologicznej – pobudzenie może być traktowane jako opis stanu podmiotu, stymulacja jako opis stanu otoczenia”. Stymulacja organizmu powoduje jego pobudzenie, czyli aktywację, a to z kolei wywołuje napięcie emocjonalne, nadmierna stymulacja zaś wywołuje stres. Rozbieżność między stymulacją optymalną a rzeczywistą powoduje powstanie motywacji do jej redukcji ze względu na towarzyszący tej sytuacji stres. Jeżeli stymulacja jest na zbyt

niskim poziomie w stosunku do optimum, osoba będzie wybierać takie formy aktywności, które pozwolą dostarczyć odpowiednią dawkę stymulacji (Eliasz, 1981).

Badania przedstawione w tym artykule zostały przeprowadzone na podstawie *Regulacyjnej teorii temperamentu* (RTT) Strelaua. Temperament jest z założenia związany ze stymulacją (Eliasz, 1981; Strelau, 2006). Stymulacja z kolei jest efektem pobudzenia emocjonalnego lub pobudzenie emocjonalne jest efektem stymulacji. Pod wpływem wysokiego stanu stymulacji obniża się zdolność tolerancji na wydarzenia życiowe o znacznej intensywności. Różnica między optymalną stymulacją, z którą organizm radzi sobie, a nadmierną stymulacją lub deprywacją, z którymi organizm nie może sobie poradzić, wywołuje zaburzenie równowagi, co z definicji jest stanem stresu (Strelau, 2000). Stąd rozróżnienie osób na wysoko i nisko reaktywne, przy czym te ostatnie dobrze sobie radzą w sytuacjach wysokiej stymulacji, która występuje podczas różnego rodzaju zagrożeń. Ryzyko, jak wspomniano, zależy od rodzaju zagrożeń. Z kolei stres, tak jak stymulacja i zagrożenia, może być wewnętrzny (intrapSYchiczny) i zewnętrzny. Związek stymulacji (która zależy od temperamentu), zagrożeń (czyli sytuacji) oraz stresu przedstawiono na rysunku 1.

Rysunek 1. Związek temperamentu, stymulacji i zagrożenia ze stresem i ryzykiem.

Istnieją różnice w postrzeganiu zagrożeń związane z narodowością, zawodem i regionem zamieszkania badanych osób (Goszczyńska, Tyszka, 1992). Badania Gasparskiego (1988) pokazują, że percepcja zagrożeń u pracowników przemysłu zależy od ich miejsca w hierarchii organizacji. Percepcja zagrożeń, podobnie jak percepcja dowolnego innego zjawiska, zależy od istoty zagrożenia, ale również od charakterystyki jednostki. Jak uważa Gasparski (2003, 2004), sensowne jest założenie, że każda osoba spostrzega czynniki zagrożenia w odmienny, subiektywny, zindywidualizowany sposób, natomiast gdy mamy grupę osób można dokonać redukcji tej odmienności przez wyróżnienie ważnych kryteriów psychologicznych lub społecznych, ludzie o podobnych charakterach postępują bowiem podobnie.

Inna jest ocena zagrożeń u kobiet i mężczyzn. Mając na uwadze kontekst kulturowy i historyczny Afganistanu, można pokusić się o twierdzenie, że kobietom w tym kraju żyje się trudniej. Bez względu na to, czy są Afgankami, czy innej narodowości muszą dostosować się do zwyczajów tam panujących: np. bezwzględny zakaz odsłaniania ciała, konieczności poruszania się w chustach na głowach, zakazu wstępu do niektórych miejsc i wyraźnego braku równości w traktowaniu kobiet. Może to przyczyniać się do narastania u kobiet poczucia stresu. Z drugiej strony ten ciągły nacisk, czyli stres, przez wieloletnią reakcję adaptacyjną powoduje uodpornienie kobiet na jego wpływ.

W literaturze znany jest tzw. model męski, który mówi o dobrym dostosowaniu do nowych warunków życia osób (zarówno kobiet, jak i mężczyzn) posiadających przede wszystkim takie cechy męskie, jak aktywność, pewność siebie, ryzykanctwo. Te cechy są potrzebne do osiągnięcia sukcesu w każdej sferze życia (Antill, Cunnigham, 1979; Mandal, 2004; Silvern, Ryan, 1979). Jednak nie ma jednoznacznych wyników badań dostarczanych przez zwolenników modelu męskiego, jak i innych modeli (w tym androgynicznego) stanowiących o tym, że wyżej wymienione cechy męskie wpływają korzystnie na przystosowanie i pełny rozwój jednostki (Mandal, 2004, s. 81). Dlatego na potrzeby tej pracy przyjęto, że kobiety i mężczyźni jadący z własnej woli do pracy w Afganistanie nie różnią się poziomem poczucia zagrożenia, ryzyka i stresu.

Dla dalszych rozważań przyjmujemy następujące rozumienie zagrożenia: jest to potencjalne niebezpieczeństwo utraty zasobów w wyniku sytuacji ryzykownej, której może towarzyszyć wzrost pobudzenia emocjonalnego. Zagrożenie tym różni się do ryzyka, że ryzyko może przynosić pozytywne, obojętne i negatywne konsekwencje, a skutki zagrożenia mogą być jedynie negatywne lub mogą nie wystąpić.

Badania przedstawione w tym artykule dotyczą osób cywilnych pracujących w Afganistanie, niebędących Afgańczykami. Główne zainteresowanie publikacji o Afganistanie skupia się wokół zagrożeń, przed jakimi stoją żołnierze. Trudno doszukać się pozycji, które charakteryzowałyby osoby cywilne, decydujące się na pracę w krajach o podwyższonym rygorze bezpieczeństwa, takich jak Afganistan. Cywilni cudzoziemcy to między innymi pracownicy organizacji humanitarnych, medyczna służba cywilna, dziennikarze, personel logistyczny (McCormack, 2009).

Harmer (2008) uważa, że większość pracowników pomocowych jest raczej ofiarą politycznych lub ekonomicznych strategii niż przypadkowych aktów przemocy.

Z badań przeprowadzonych przez Uniwersytet Hopkinsa (Lischer, 2007) wynika, że na przestrzeni lat 1997–2005 podczas pracy zostało zamordowanych 320 pracowników organizacji humanitarnych we wszystkich krajach. W 2004 roku pięciu pracowników pomocowych zginęło z rąk talibów podczas podróży na północ Afganistanu. Pod koniec 2004 r. liczba zabitych pracowników organizacji humanitarnych wzrosła do 24; w porównaniu ze śmiercią 13 w 2003 roku. W 2005 roku odnotowano 31 ofiar.

Eriksson i współpracownicy (2009) twierdzą, że pracownicy organizacji humanitarnych działają nieustannie w sytuacji niedoboru zasobów, stawiania czoła osobistym i wspólnym traumom. Jednocześnie zaznaczają, że wyzwania pracy związanej z pomocą humanitarną mogą powodować depresję, beznadzieję, reakcje posttraumatyczne i wypalenie zawodowe. McCormack (2009) twierdzi, że dla osób cywilnych praca w strefie wojny, brak prywatności, wyzwania środowiskowe i długie godziny pracy przyczyniają się stałego poczucia stresu, psychicznego i fizycznego osłabienia oraz wypadków kończących się śmiercią. Okazuje się, że im dłuższy pobyt ekspata za granicą, tym lepsze dostosowanie.

Jednym ze stresorów występujących u pracowników organizacji pozarządowych w Afganistanie jest tzw. *lockdown* – dość częsta sytuacja ograniczenia swobody działania z powodu rezygnacji z wychodzenia z mieszkania, co trwa od kilku godzin do kilku dni. Spowodowane jest to przekonaniem o zagrożeniu bezpieczeństwa w okolicy, np. z powodu otrzymanej przez policję niekonkretnej informacji o planowanym zamachu i pojawieniu się talibów w okolicy. Często jest wyolbrzymiane zagrożenie z powodu ważnych wydarzeń publicznych, np. świąt państwowych i religijnych, rocznic, czy nieuznawanych przez radykalnych islamistów nielegalnie obchodzonych świąt zachodnich, np. Walentynek. Ogólne zagrożenie wzrasta również tuż po zamachach lub spektakularnych porwaniach cudzoziemców. *Lockdown* można traktować

jako specyficzne zagrożenie dla psychiki. Dlatego ten rodzaj zagrożenia był przedmiotem pytań w ankiecie, a następnie analiz statystycznych.

Podstawowym celem badania była charakterystyka osób pracujących w organizacjach humanitarnych w Afganistanie, w tym określenie poziomu poczucia stresu, zagrożenia i ryzyka stymulacyjnego oraz porównanie uzyskanych wyników z grupą neutralną, którą stanowili angielskojęzyczni studenci z USA, Kanady i Europy studiujący na Gdańskim Uniwersytecie Medycznym. Kolejnym celem analiz było opisanie związków między zagrożeniem, stresem a ryzykiem występującym u osób przebywających w zasięgu zagrożenia działaniami wojennymi w Afganistanie. Analizowano również dane dotyczące wykształcenia, rodzaju związku partnerskiego, liczby dzieci, oceny własnej pracy w Afganistanie, poczucia tęsknoty za krajem, za rodziną etc.

BADANIE

W badaniu wzięło udział 110 osób, głównie pracowników organizacji humanitarnych (GIZ, UNAMA) działających w Afganistanie. Badania przeprowadzono w styczniu 2012 r. w Kabulu. Badanymi były osoby zajmujące stanowiska menedżerskie: poczynając od koordynatora projektu, a kończąc na dyrektorze głównym lub przedstawicielu misji. Wśród osób badanych byli Amerykanie, Anglicy, Niemcy, Węgrzy, Włosi, Meksykanie, Brazylijczycy, Australijczycy, Nowozelandczycy, Węgrzy i Polacy. Wszyscy porozumiewali się w języku angielskim.

Zbadano 65 kobiet i 45 mężczyzn ($M = 34,87$ roku; $SD = 7,84$ roku, minimalny wiek to 25 lat, maksymalny – 65 lat). Rozkład wieku badanych jest silnie prawoskośny, co oznacza, że w badanej grupie przeważają osoby młodsze. 80% osób badanych miało ukończone studia, część była studentami, a cztery osoby miały tytuł doktora. Charakterystykę badanych przeprowadzono za pomocą dwóch kwestionariuszy i ankiety zawierającej 20 pytań. Badani mieli do wyboru odpowiedzi w pięciostopniowej skali Likerta: od 1 – *zgadzam się całkowicie*, do 5 – *zupełnie nie zgadzam się*.

Między innymi pytano badanych, jakie wartości cenią najbardziej w pracy w Afganistanie. Okazało się, że badani najwyżej oceniają rozwój osobisty, a następnie wyzwania i przygodę. Na kolejnych pozycjach znajdują się zarobki, prestiż i praca w zespole. Oznacza to, że praca w Afganistanie jest dla badanych ważnym punktem kariery zawodowej. Zadano także pytania o stan cywilny uczestników badań. Około 1/3 badanych była stanu wolnego, 1/3 – w związku małżeńskim lub partnerskim z partnerem(-ką) w Afganistanie i mniej niż 1/4 osób funkcjonowała w związku na odległość. Można zatem

przypuszczać, że zarówno działanie wśród innych osób bez partnera, jak i wsparcie partnera w Afganistanie może ułatwiać adaptację do trudnej sytuacji. Ponad połowa badanych tęskni za rodziną, a co czwarty badany nie czuje takiej tęsknoty. 95% badanych nie ma dzieci. Wynikać to może z faktu, że dzieci w rodzinie oznaczają większą odpowiedzialność rodziców, co przejawia się między innymi podejmowaniem działań w trosce o własne bezpieczeństwo, a przede wszystkim dzieci. I jeszcze jeden interesujący wynik ankiety: osiem osób wśród badanych uważało swoje dzieciństwo za nieszczęśliwe, co druga osoba zaś oceniała swoje dzieciństwo za szczęśliwe lub bardzo szczęśliwe, a co trzecia badana osoba za przeciętne. Ponad 1/3 badanych nie planowała zostać w Afganistanie dłużej niż do zakończenia swojego projektu a 1/3 nie zamierzała zostać dłużej niż rok.

Grupą porównawczą byli Amerykanie, Kanadyjczycy i Europejczycy studiujący w Polsce: 48 kobiet i 45 mężczyzn ($M = 26,90$ roku, $SD = 7,98$ roku, minimalny wiek to 17 lat, maksymalny – 42 lata). Byli to studenci oddziału English Division kierunku lekarskiego Gdańskiego Uniwersytetu Medycznego (GUM), dla których wszystkie wykłady, seminaria i zajęcia praktyczne są prowadzone wyłącznie w języku angielskim, a nauczanie jest oparte na europejskich i amerykańskich standardach spełniających kryteria akredytacyjne Unii Europejskiej. Zdecydowano się wybrać właśnie tę grupę porównawczą, ponieważ wiek, wykształcenie (duża część studentów miała ukończone inne studia niż medycyna) i chęć niesienia pomocy innym w obu grupach były podobne.

Pytania badawcze i hipotezy

Postawiono następujące pytania badawcze:

(1) Jaki jest poziom poczucia zagrożenia, poziom stymulacji, a w szczególności poziom stresu oraz poziom ryzyka stymulacyjnego u badanych osób?

(2) Jakie są różnice między ekspaktami pracującymi w Afganistanie a studentami oddziału English Division kierunku lekarskiego Gdańskiego Uniwersytetu Medycznego (GUM) w ocenie poziomu ryzyka i stresu?

(3) Jakie są różnice między kobietami i mężczyznami, którzy pracują w Afganistanie jako ekspaci, w ocenie poziomu zagrożenia, ryzyka i stresu?

(4) Jakie są związki między badanym zagrożeniem, stresem a ryzykiem występującym u osób przebywających w zasięgu zagrożenia działaniami wojennymi w Afganistanie?

Sformułowano trzy hipotezy:

Hipoteza 1. Poziom ryzyka stymulacyjnego i stresu jest większy u osób pracujących w Afganistanie niż w grupie porównawczej studentów oddziału English

Division kierunku lekarskiego Gdańskiego Uniwersytetu Medycznego (GUM).

Hipoteza 2. Poziom oceny zagrożenia, poziom ryzyka i stresu osób pracujących w Afganistanie nie różnicują kobiet i mężczyzn.

Hipoteza 3. Model wiążący poziom zagrożenia, ryzyka i stresu u osób pracujących w organizacjach pozarządowych w Afganistanie jest istotny statystycznie, co pozwala na interpretację występujących korelacji między tymi zmiennymi.

Przyjęto, że pomiar odczuwanego zagrożenia będzie badany ankietą na temat możliwości samodzielnego, bezpiecznego i swobodnego poruszania się po Kabulu, natomiast pomiar stymulacji będzie mierzony za pomocą: (a) skali napięcia emocjonalnego, która jest jednym z wymiarów *Kwestionariusza poczucia stresu*, (b) skali ryzyka stymulacyjnego, która znajduje się w *Kwestionariuszu ryzyka stymulacyjnego i ryzyka instrumentalnego*.

Weryfikacja modelu została dokonana za pomocą modelu ścieżkowego ze zmiennymi ukrytymi. W analizach wykorzystano programy statystyczne Amos 19 oraz Statistica 9.0 PL. Do analizy użyto *Metody uogólnionych najmniejszych kwadratów*. Jest to druga co do popularności metoda i wymaga założenia wielowymiarowego rozkładu normalnego (Karasiewicz, Makarowski, 2012).

Zastosowane metody

Wszystkie wykorzystane w badaniach narzędzia były sporządzone w języku angielskim. *Kwestionariusz poczucia stresu* oraz *Kwestionariusz ryzyka stymulacyjnego i ryzyka instrumentalnego* zostały zaadaptowane z języka polskiego na język angielski zgodnie z wytycznymi zawartymi w artykule Hornowskiej i Paluchowskiego (2004).

Kwestionariusz ryzyka stymulacyjnego i ryzyka instrumentalnego (KRSiRI) (Makarowski; 2012a, 2013a, 2013b). KRSiRI wykorzystuje się do pomiaru stylu postrzegania i interpretowania zachowań ryzykownych. Jego twórcą jest Ryszard Makarowski. Wyróżnia on dwa style zachowań ryzykownych: stymulacyjny i instrumentalny (Zaleśkiewicz, 2001; Zaleśkiewicz, Piskorz, 2004).

Ryzyko stymulacyjne – to sposób na dostarczenie sobie stymulacji, pobudzenia, ekscytacji. Ważne jest tu nastawienie się na aktywność, poszukiwanie wrażeń przez wyszukiwanie sytuacji silnie stymulujących bez względu na wynik i ryzyko straty (np. finansowej). Skala ta zawiera cztery twierdzenia, na które odpowiada się w pięciostopniowej skali Likerta: od *prawda* (5 pkt), do *nieprawda* (1 pkt). Wynik się oblicza, sumując uzyskane odpowiedzi.

Przykładowe twierdzenia tej skali: „Gdy realizuję swoje pasje lubię te chwile, gdy balansuję na granicy ryzyka”, „Pociągają mnie różne niebezpieczne działania (np. przemierzanie odludnych, nieznanymi miejsc), nawet gdy nie wiem, co mnie tam może spotkać”, „Czasami ryzykuję po to, aby poczuć «adrenalinę», bo to ona sprawia, że wtedy czuję, że naprawdę żyję”.

Analiza spójności wewnętrznej dla skali ryzyko stymulacyjne (wykonana dla 110 badanych ekspatów): α Cronbacha = 0,696; średnie korelacje $r = 0,370$.

Ryzyko instrumentalne postrzegane jest jako szansa osiągnięcia pozytywnego wyniku. Angażowanie się w to ryzyko występuje tylko wtedy, gdy istnieje szansa osiągnięcia zysku. Aspekt stymulacyjny podejmowania ryzyka jest mało istotny, ważny jest cel. Ten rodzaj ryzyka wymaga racjonalnego myślenia i ukierunkowania na cel. Ta skala nie była wykorzystana w badaniach.

Jako miarę mocy dyskryminacyjnej pozycji testowych użyto współczynnika korelacji punktowo-dwuseryjnej, który wynosił od 0,61 do 0,69 (r_{pbi} ; Brzeziński, 1996). W analizie trafności czynnikowej KRSiRI posłużono się techniką confirmacyjnej analizy czynnikowej (*Confirmatory Factor Analysis*), która pozwala na weryfikację hipotezy o dobrym dopasowaniu teoretycznie założonej 2-czynnikowej struktury rodzajów ryzyka do danych obserwowanych w badaniach empirycznych. Empiryczna trafność kryterialna kwestionariusza przedstawiona w cytowanych powyżej artykułach była ustalana na bazie analizy współczynników korelacji z innymi miarami właściwości psychologicznych, zebranymi dla tej samej grupy badanych osób (Hornowska, 2005). Szczegółowa analiza tych związków pozwoliła określić aspekt zbieżny i różnicowy trafności.

Kwestionariusz poczucia stresu (KPS; Plopa, Makarowski; 2010) składa się z trzech skal.

Napięcie emocjonalne – wynika z poczucie niepokoju, nadmiernej nerwowości. Występuje w różnych codziennych sytuacjach, gdy pojawiają się trudności w odprężaniu się. Związane jest z brakiem energii do działania, poczuciem zmęczenia bez wyraźnej przyczyny, jak i z tendencją do rezygnacji z podejmowania różnych zadań, realizacji planów. Wysokie napięcie emocjonalne generuje występowanie tendencji do nadmiernej drażliwości w różnych relacjach interpersonalnych.

Skala ta zawiera siedem twierdzeń, do których ustosunkowuje się w pięciostopniowej skali Likerta: od *prawda* do *nieprawda*. Wyniki oblicza się poprzez zsumowanie punktowanych (od 1 do 5) odpowiedzi. Przykładowe

twierdzenia w tej skali: „Odczuwam niepokój, że coraz więcej rzeczy mnie denerwuje”, „Mam trudności z odprężeniem się, chociaż się staram”, „Chyba mam coraz mniej energii”, „Czuję się zmęczony, nawet jak nic nie robię”.

Analiza spójności wewnętrznej dla skali napięcie emocjonalne (wykonana dla 110 badanych ekspatów): α Cronbacha = 0,708; średnie korelacje $r = 0,209$; moc dyskryminacyjna r_{pbi} od 0,310 do 0,662.

Stres zewnętrzny pojawia się, gdy jest się niesprawiedliwie ocenianym przez inne osoby w różnych kontekstach społecznych (w domu, pracy), gdy narasta poczucie bezradności, wyczerpania w obronie swojego punktu widzenia (swoich racji). Stresu zewnętrznego doświadczamy, kiedy jesteśmy wykorzystywani przez innych, gdy doświadczamy niepokoju, a także gdy mamy poczucie frustracji, męczliwości spowodowane stawianiem przez innych wymagań lub zadań przewyższających posiadane zasoby, zdolności, możliwości ich spełnienia.

Analiza spójności wewnętrznej dla skali napięcie emocjonalne (wykonana dla 110 badanych ekspatów): α Cronbacha = 0,584; średnie korelacje $r = 0,226$; moc dyskryminacyjna r_{pbi} od 0,153 do 0,566.

Stres intrapsychiczny jest związany z nieumiejętnością radzenia sobie z przeżyciami wewnętrznymi. System psychiczny pełen napięcia i konfliktów nie potrzebuje zewnętrznych nacisków do odczuwania stresu. Ten rodzaj stresu występuje, gdy ma się problemy ze sobą, ciągle żywymi doświadczeniami z przeszłości dającymi objawy osamotnienia i niepokoju. Myślenie o przyszłości wzbudza niepokój, tendencje rezygnacyjne, pesymizm w ocenie siebie i świata.

Analiza spójności wewnętrznej dla skali napięcie emocjonalne (wykonana dla 110 badanych ekspatów): α Cronbacha = 0,606; średnie korelacje $r = 0,301$; moc dyskryminacyjna r_{pbi} od 0,316 do 0,555.

Kwestionariusz składa się z 27 pytań (po 7 pytań dla każdej skali, oprócz skali kłamstwa, która ma 6 pytań).

Oba kwestionariusze w polskiej i angielskiej wersji językowej są wysoce trafne i rzetelne (Makarowski, 2012a, 2012b; Plopa, Makarowski, 2010). Adaptacja tych narzędzi do wersji anglojęzycznej została wykonana na następujących grupach badanych osób: Norwegowie (752 osoby), Amerykanie (194 osoby), Hindusi (127 osób), osoby z południa Europy: Grecy, Włosi i Hiszpanie (355 osób).

Ocena poziomu zagrożenia – ankieta. Ankieta, którą wypełniali badani, składała się z 20 pytań, w tym cztery dotyczyły oceny zagrożenia, a w pozostałych pytano o wiek, wykształcenie, uznawane wartości, rodzaj

związku partnerskiego, deklarowaną długość pobytu w Afganistanie etc. Badani udzielali odpowiedzi, po przeczytaniu instrukcji: „Proszę wybrać odpowiedź, która opisuje najlepiej Pana/Panią (1 – *zgadzam się całkowicie*, 2 – *zgadzam się*, 3 – *nie mam zdania*, 4 – *nie zgadzam się*, 5 – *zupełnie nie zgadzam się*):

1. Muszę korzystać z opancerzonego samochodu, aby poruszać się po Kabulu.

2. Moja firma, w której pracuję, pozwala mi swobodnie poruszać się po Kabulu.

3. Będąc w Kabulu, mogę chodzić dokąd i kiedy chcę bez niczyjej zgody.

4. Tylko sam jestem odpowiedzialny za swoje bezpieczeństwo”.

Do takiej treści ankiety, której celem była ocena poziomu zagrożenia, określanego jako *lockdown*, przyczyniły się doświadczenia z pobytu w Afganistanie i pracy w organizacjach humanitarnych jednego z autorów artykułu.

Alfa Cronbacha dla pytań wynosiła 0,810; średnia korelacja między zmiennymi $r = 0,542$. Odpowiedzi do pytania pierwszego, które dotyczyło konieczności korzystania z opancerzonego samochodu w celu poruszania się po Kabulu, zostały odwrócone przed wykonaniem analizy rzetelności. W kolejnych analizach korzystano z wyników nieodwróconych. Analiza confirmacyjna dla tych pytań potwierdziła zasadność ich użycia w jednej skali (RMSEA = 0,072; PCLOSE = 0,095; GFI = 0,973; $\chi^2 = 5,49$; $p = 0,051$).

WYNIKI

Na podstawie teorii oraz analizy dotychczas przeprowadzonych badań osób działających w warunkach

zagrożenia (Bonowicz, 2000) przyjęto, że istnieją właściwości, które determinują psychologiczne funkcjonowanie osób cywilnych, podejmujących z własnej woli pracę humanitarną w warunkach nie tylko zagrożenia, lecz także konfliktu wojennego.

Uzyskane wyniki wartości średnich, minimum, maksimum i odchylenia standardowego badanych zmiennych zaprezentowano w tabeli 1.

Weryfikację hipotezy 2 mówiącej o nieistnieniu różnic między kobietami a mężczyznami w poziomie badanych zmiennych przedstawiono w tabeli 2. Hipoteza potwierdziła się tylko częściowo. Nie zauważono różnic istotnych statystycznie między kobietami a mężczyznami w poziomie badanego zagrożenia, oprócz pytania dotyczącego konieczności korzystania z samochodu opancerzonego. Różnice istotne statystycznie między kobietami a mężczyznami wystąpiły w poziomie napięcia emocjonalnego, stresu intrapsychicznego, stresu zewnętrznego i ryzyka stymulacyjnego. Wyższy poziom stresu charakteryzował kobiety, wyższy poziom ryzyka stymulacyjnego był charakterystyczny dla mężczyzn.

W kolejnej analizie porównano poziomy badanych zmiennych stresu i ryzyka stymulacyjnego u osób pracujących w organizacjach charytatywnych w Afganistanie i studentów oddziału English Division kierunku lekarskiego GUM. Wyniki przedstawiono w tabeli 3.

Różnice istotne statystycznie wystąpiły w poziomie stresu. Wyższy poziom stresu charakteryzował studentów oddziału English Division kierunku lekarskiego GUM niż osoby pracujące w Afganistanie. Poziom ryzyka instrumentalnego nie różnicował obu badanych grup.

Tabela 1

Średnie wartości, odchylenie standardowe, minimum i maksimum, skośność i kurtoza badanych zmiennych

Zmienna	N	M	SD	Min.	Maks.	Skośność	Kurtoza
Muszę korzystać z opancerzonego samochodu, aby poruszać się po Kabulu	110	4,07	1,43	1	5	-1,28	0,07
Moja firma, w której pracuję, pozwala mi swobodnie poruszać się po Kabulu	110	2,88	1,67	1	5	0,06	-1,21
Będąc w Kabulu, mogę chodzić dokąd i kiedy chcę bez niczyjej zgody	110	2,97	1,62	1	5	0,02	-1,18
Tylko sam jestem odpowiedzialny za swoje bezpieczeństwo	110	2,94	1,31	1	5	-0,16	-1,01
Zagrożenie (suma wyników z powyższych pytań)	110	12,86		6	20	0,01	-1,00
Napięcie emocjonalne	110	19,48	6,57	7	33	0,06	-0,77
Stres zewnętrzny	110	17,12	5,36	7	30	0,38	-0,63
Stres intrapsychiczny	110	10,01	5,61	7	31	0,46	-0,30
Ryzyko stymulacyjne	110	14,02	2,12	9	19	-0,03	-0,49

Tabela 2

Różnice między kobietami a mężczyznami w zakresie badanego zagrożenia i poszczególnych czynników wpływających na stymulację

Zmienna	M k	M m	t	df	p	N k	N m	SD k	SD m	d Cohena
Muszę korzystać z opancerzonego samochodu, aby poruszać się po Kabulu	3,17	2,47	2,210	108	0,029	65	45	1,64	1,63	0,43
Moja firma, w której pracuję, pozwala mi swobodnie poruszać się po Kabulu	4,05	4,11	-0,233	108	0,816	65	45	1,43	1,45	0,05
Będąc w Kabulu, mogę chodzić dokąd i kiedy chcę bez niczyjej zgody	2,91	2,98	-0,275	108	0,784	65	45	1,27	1,37	0,05
Tylko sam jestem odpowiedzialny za swoje bezpieczeństwo	3,00	2,93	0,211	108	0,833	65	45	1,63	1,63	0,04
Napięcie emocjonalne	21,25	16,93	3,562	108	0,001	65	45	6,28	6,19	0,69
Stres intrapsychiczny	18,60	14,98	3,680	108	< 0,001	65	45	5,14	4,97	0,72
Stres zewnętrzny	16,89	14,40	2,337	108	0,021	65	45	5,40	5,64	0,45
Ryzyko stymulacyjne	13,58	14,64	-2,654	108	0,009	65	45	2,01	2,13	0,51

Tabela 3

Różnice między osobami pracującymi w Afganistanie a studentami oddziału English Division kierunku lekarskiego Gdańskiego Uniwersytetu Medycznego (GUM) w zakresie badanego stresu i ryzyka stymulacyjnego

Zmienna	M Osoby pracujące w Afgan.	M Studenci English Division GUM	t	df	p	N Osoby pracujące w Afgan.	N Studenci English Division GUM	SD Osoby pracujące w Afgan.	SD Studenci English Division GUM	d Cohena
Napięcie emocjonalne	19,48	22,41	-2,141	190	0,034	110	82	6,57	6,53	0,45
Stres intrapsychiczny	15,87	24,14	-7,387	190	< 0,001	110	82	5,61	4,24	0,96
Stres zewnętrzny	17,12	22,00	-4,412	190	< 0,001	110	82	5,36	5,06	0,94
Ryzyko stymulacyjne	14,02	13,84	0,401	190	0,689	110	82	2,12	3,93	0,06

Jeśli chodzi o hipotezę 3, mówiącą o modelu wiążącym zagrożenie, ryzyko i stres u osób pracujących w organizacjach pozarządowych w Afganistanie, należy powiedzieć, że nie ma zgodności co do tego, które z miar są najodpowiedniejsze do metody oceny dopasowania modelu, wobec czego stosuje się kilka testów dobroci dopasowania modelu. Większość standartowych mierników modelu pozwala jedynie modele porównywać, a nie obiektywnie oceniać ich dopasowanie, z wyjątkiem powszechnie polecanych RMSEA, GFI i AGFI (Bedyńska, Książek, 2012; Konarski, 2010; Książek, 2010; Szcześniak, 2009).

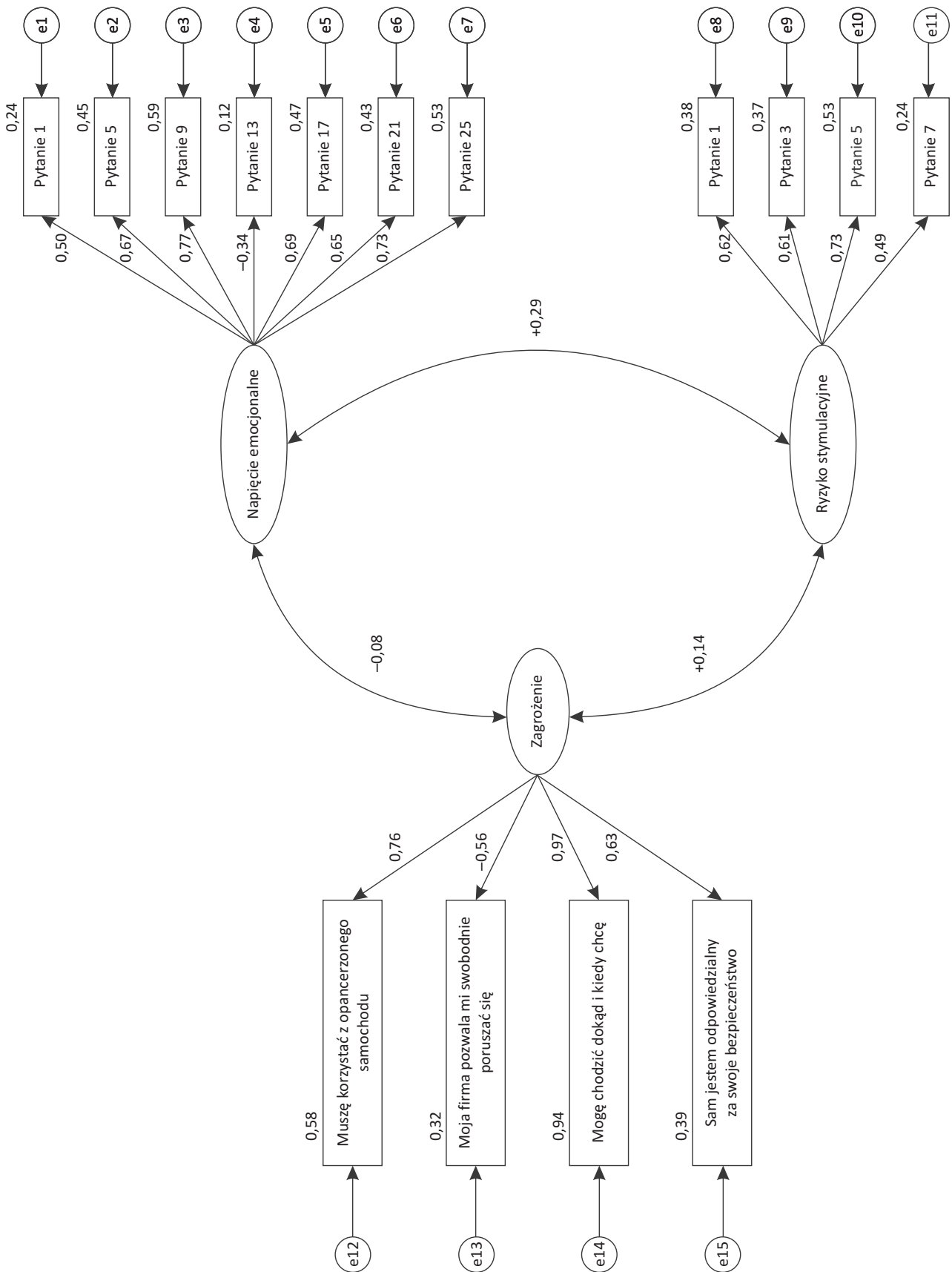
Poniżej zaprezentowano trzy modele różniące się rodzajem badanego poziomu stymulacji, której poziom był

uzależniony od rodzaju czynnika stresu. We wszystkich trzech modelach badano poziom stresu, w tym napięcie emocjonalne, stres zewnętrzny i stres intrapsychiczny. Modele te przedstawiono na rysunkach 2, 3 i 4.

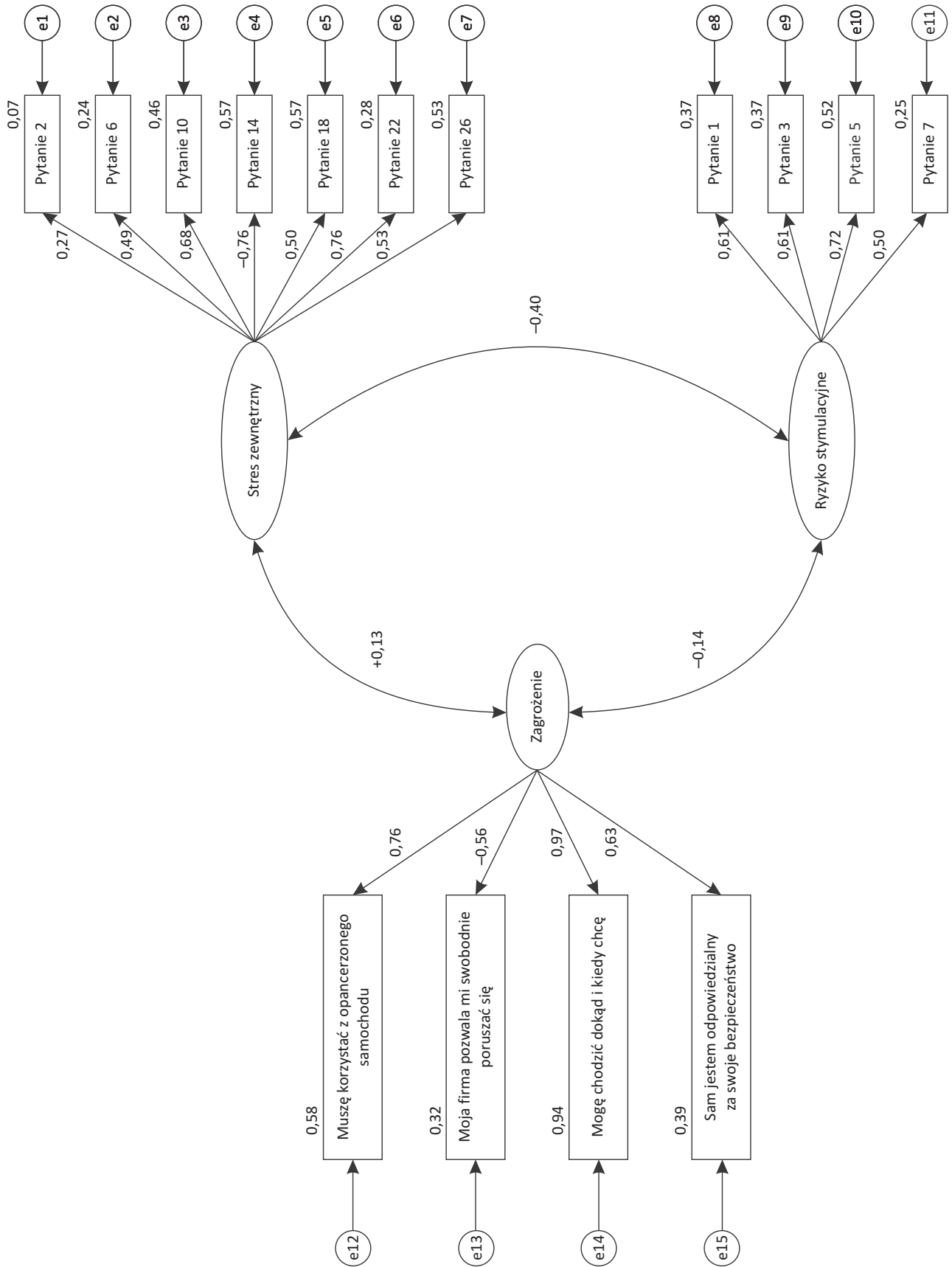
Modele wiążące poziom zagrożenia, ryzyka i stresu u osób pracujących w organizacjach pozarządowych w Afganistanie okazały się istotne statystycznie.

Cztery wskaźniki dopasowania modelu przedstawiono w tabeli 4.

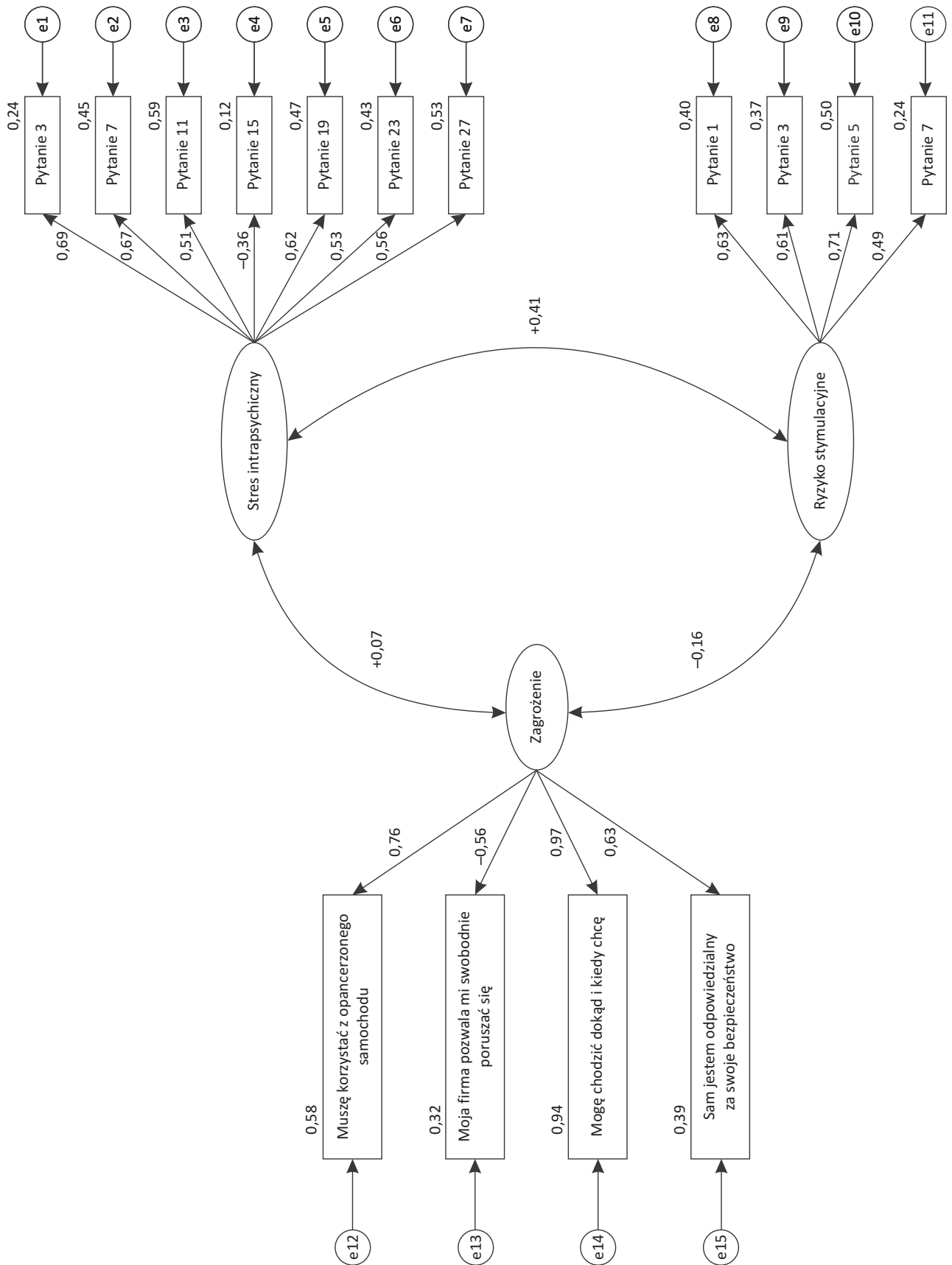
Test RMSEA w pierwszym modelu miał wartość 0,014, w drugim 0,040, a w trzecim 0,041. Przyjmuje się, że jeżeli nie przekracza wartości 0,08 jest jeszcze akceptowalny. Wartości HI RMSEA (górna granica dwustronnego

Rysunek 2. Model 1.

Rysunek 3. Model 2.

Rysunek 4. Model 3.

Tabela 4
Wskaźniki dopasowania modelu w dwóch niezależnych grupach

Wskaźniki dopasowania modelu	χ^2	df	χ^2/df	p	RMSEA	LO	HI	PCLOSE	GFI	ECVI
Napięcie emocjonalne	88,8	87	1,02	0,426	0,014	< 0,001	0,055	0,917	0,905	1,42
Stres intrapsychiczny	101,8	87	1,17	0,132	0,040	< 0,001	0,068	0,694	0,893	1,54
Stres zewnętrzny	102,9	87	1,18	0,119	0,041	< 0,001	0,069	0,669	0,889	1,55

90-procentowego przedziału ufności) są mniejsze od 0,08 we wszystkich trzech modelach. Wyliczona wartość w teście PCLOSE, który jest nazywany testem bliskości empirycznej macierzy wyników do modelu teoretycznego, jest w modelach większa od 0,05, co świadczy o dobrym dopasowaniu modeli do danych. Z kolei współczynnik GFI opisuje, na ile kowariancje w próbie są wyjaśniane przez kowariancje wynikające w modelu. Dla modelu nasyconego wartość przyjmuje 1 i uznaje się, że GFI powinno przekraczać 0,90. Kryterium zaakceptowania modelu wielkość χ^2 powinna być nieistotna statystycznie. W naszym przypadku w pierwszym modelu χ^2 wynosi 0,426, w drugim 0,132, a w trzecim 0,119 (Karasiewicz, Makarowski, 2012; Konarski, 2010; Książek, 2010; Zakrzewska, 2004). Podsumowując, możemy uznać, że testy dobroci dopasowania w trzech przedstawionych modelach odpowiadają pozytywnie na pytanie, czy hipotetycznie założony model może być zweryfikowany przez rozkład wyników pochodzących z macierzy danych.

Aby ocenić model zazwyczaj rozpoczyna się analizę od weryfikacji modeli pomiarowych. Zasady są takie same jak dla analizy czynnikowej: ładunki standaryzowane współczynniki ścieżkowe powinny przekraczać wartość 0,70, a wyjaśniona wariancja – kwadrat współczynnika korelacji wielorakiej powinien być większy od 0,50. Wyniki są przedstawione na rysunkach 2, 3 i 4.

Wszystkie korelacje między poziomem zagrożenia a ryzykiem stymulacyjnym i stresem były istotne statystycznie. Korelacje przeciętne wystąpiły między poziomem ryzyka stymulacyjnego a stresem intrapsychicznym ($r = +0,41$), między poziomem ryzyka stymulacyjnego a stresem zewnętrznym ($r = -0,40$), między poziomem ryzyka stymulacyjnego a napięciem emocjonalnym ($r = +0,29$). Im większy poziom stresu wewnętrznego (intrap-sychicznego), tym wyższy poziom ryzyka stymulacyjnego, i im większy poziom stresu zewnętrznego, tym niższy poziom ryzyka stymulacyjnego. Pozostałe korelacje były słabe.

Do porównania trzech przedstawionych modeli posłużono się wskaźnikiem walidacji krzyżowej ECVI

(*expected value of the cross-validation index*). Pozwala on oszacować wartość przy wykorzystaniu jednej próby badawczej (Konarski, 2010). W modelu pierwszym ECVI = 1,42, w modelu drugim ECVI = 1,54, a w modelu trzecim ECVI = 1,55. Gdy wybieramy spośród kilku modeli, ten, który ma niższą wartość ECVI, wykazuje najwyższe prawdopodobieństwo pomyślnej walidacji (potwierdzenia) w niezależnej próbie danych. Oznacza to, że do danych jest lepiej dopasowany ten model, który ma mniejszą wartość. W naszym przypadku jest to model pierwszy.

DYSKUSJA

Podstawowym celem badań była psychologiczna charakterystyka osób przebywających w rejonie działań wojennych i pracujących w organizacjach humanitarnych w Afganistanie (niebędących Afgańczykami). Na podstawie ankiety określono wiek badanych, wykształcenie, uznawane wartości, rodzaj związku partnerskiego, liczbę dzieci, deklarowaną długość pobytu w Afganistanie etc. Badano również ocenę poziomu zagrożenia tych osób, zadając im pytania dotyczące oceny możliwości poruszania się po Kabulu, na którego terenie w dalszym ciągu odbywają się działania wojenne. Nie są to walki za linią frontu, są to działania terrorystyczne, ostrzały snajperskie, zagrożenie ze strony min lądowych, porwania i zamachy samobójcze w miejscach publicznych. Ten rodzaj ograniczenia w poruszaniu się zwany jest *lockdown* (14.10.2012; <http://dailypioneer.com/home/online-channel/top-story/57819-afghan-president-under-lockdown-in-kabul-attacks-aide.html>).

Z *Regulacyjnej teorii temperamentu* (RTT) Strelaua wynika, że temperament a priori jest związany ze stymulacją organizmu. Stymulacja może być efektem pobudzenia emocjonalnego lub pobudzenie emocjonalne może być efektem stymulacji. Większe zagrożenie, jak np. to w Afganistanie, powinno podwyższać poziom stymulacji. Miernikiem poziomu stymulacji może być na przykład pomiar częstości tętna, częstości oddechów czy poziomu hormonów stresu.

W przeprowadzonych badaniach poziom stymulacji mierzono za pomocą określania poziomu stresu, a w szczególności jego składników, takich jak napięcie emocjonalne, stres intrapsychiczny, stres zewnętrzny. Jednego z rodzajów ryzyka, tzw. ryzyko stymulacyjne, użyto w tych badaniach jako wskaźnika poziomu napięcia emocjonalnego. Należy nadmienić, że zarówno rodzaj badanego ryzyka, jak i poszczególne czynniki stresu traktowano jak cechę, a nie stan.

W badaniach testowano trzy hipotezy. Dwie pierwsze dotyczyły różnic między kobietami a mężczyznami oraz różnic między osobami pracującymi w Kabulu a studentami oddziału English Division kierunku lekarskiego Gdańskiego Uniwersytetu Medycznego (GUM).

Analiza danych nie wykazała istotnych statycznie różnic między kobietami a mężczyznami w poziomie badanego poczucia zagrożenia, z wyjątkiem pytania dotyczącego konieczności korzystania z samochodu opancerzonego. Różnice istotne statycznie między kobietami a mężczyznami wystąpiły w poziomie napięcia emocjonalnego, stresu intrapsychicznego, stresu zewnętrznego i ryzyka stymulacyjnego. Wyższy poziom stresu charakteryzował kobiety, wyższy poziom ryzyka stymulacyjnego zaś był charakterystyczny dla mężczyzn. Założenie, że nie wystąpią różnice w poziomie ryzyka stymulacyjnego opierało się na tym, że osoby chcące pracować w rejonie działań wojennych mają taki sam poziom ryzyka stymulacyjnego jako cechy zgodnej z tzw. męskim typem przystosowania się do nowej sytuacji.

Druga hipoteza dotyczyła różnic między badanymi osobami w Kabulu a studentami oddziału English Division kierunku lekarskiego GUM. Tu z kolei założono, że poziom ryzyka stymulacyjnego będzie wyższy u osób pracujących w Afganistanie, ponieważ działania wojenne będą generować większą stymulację u tych osób. Okazało się, że nie występują różnice istotne statycznie. W zakresie ryzyka stymulacyjnego obie grupy się nie różniły, mimo że jedna grupa osób przebywała w warunkach pokojowych, a druga w warunkach zagrożenia działaniami wojennymi. Interesujący wynik otrzymano, porównując poziom stresu w badanych grupach. Z założenia powinien on być mniejszy wśród osób przebywających w warunkach pokojowych, czyli u studentów GUM. Okazało się, że poziom stresu był zdecydowanie mniejszy u osób pracujących w Afganistanie. Można powiedzieć, że osoby, które decydują się na pracę w rejonie działań wojennych, mają takie zasoby, że poziom ich stresu jest niski. Optymalny poziom stymulacji dla tych osób jest wyraźnie przesunięty w kierunku zwiększonej stymulacji, z którą organizm radzi sobie, nie wywołując stanu stresu.

Trzecia hipoteza dotyczyła możliwości sprawdzenia modelu wiążącego zagrożenie i stymulację, a w szczególności poziom stresu oraz poziom ryzyka stymulacyjnego. Za pomocą analizy konfirmacyjnej model poddano ocenie na dwóch poziomach: (1) na poziomie oceny ogólnego dopasowania modelu do analizowanych danych pomiarowych, (2) na bardziej szczegółowym poziomie oceny lokalnego dopasowania modelu, przez ocenę istotności poszczególnych parametrów modelu. Analizowano trzy modele różniące się poziomem stresu, tzn. w pierwszym modelu zmienną latentną było napięcie emocjonalne, w drugim stres intrapsychiczny, w trzecim stres zewnętrzny. Przedstawione testy dobroci dopasowania w tych modelach potwierdzają, że założony model może być zweryfikowany przez rozkład wyników pochodzących z macierzy danych. Okazało się również, że model pierwszy jest najlepiej dopasowany do danych. Związek między badanym poziomem zagrożenia a napięciem emocjonalnym, stresem intrapsychicznym, stresem zewnętrznym oraz poziomem ryzyka stymulacyjnego był istotny statycznie. Korelacje w tych modelach pokazały, że im większy poziom stresu wewnętrznego (intrapyschicznego), tym wyższy poziom ryzyka stymulacyjnego, a im większy poziom stresu zewnętrznego, tym niższy poziom ryzyka stymulacyjnego. Oznacza to, że u osób pracujących w Afganistanie stres zewnętrzny jest traktowany jako wyzwanie, z którym należy sobie poradzić. Im więcej wyzwań zewnętrznych, tym bardziej adaptacja organizmu idzie w kierunku obniżenia poziomu pobudzenia w postaci obniżenia poziomu ryzyka stymulacyjnego. Z kolei stres intrapsychiczny podwyższa poziom ryzyka stymulacyjnego, co nie jest najlepszą strategią radzenia sobie. Może to oznaczać, że antycypacja zagrożeń powoduje zwiększenia pobudzenia, a tym samym zwiększenie oceny ryzyka stymulacyjnego. Innym powodem może być fakt nieuczestniczenia ekspatów w zdarzeniach traumatycznych w Afganistanie lub wysoki poziom odporności na stres. O tym drugim może świadczyć decyzja przyjazdu do pracy w Afganistanie, który z powodu toczących się tam działań wojennych jest powszechnie uznawany za kraj bardzo niebezpieczny.

Należy podkreślić, że zdecydowana większość badań wykonywanych w rejonie działań wojennych dotyczy żołnierzy, którzy przebywają tam z racji obowiązków zawodowych. Wiele z tych badań dotyczy stresu posttraumatycznego (PTSD). Nie ma badań dotyczących osób cywilnych pracujących w ramach organizacji humanitarnych w rejonach działań wojennych, w tym w Afganistanie. Osoby te są wyjątkowe nie tylko dlatego, że dobrowolnie wyjeżdżają w rejony zagrożone, ale dlatego, że podczas

swojej pracy pomagają mieszkańcom regionów, w których trwa wojna.

LITERATURA CYTOWANA

- Antill, J. K., Cunningham, J. D. (1979). Self-esteem as function of masculinity in both sexes. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 47, 783–785.
- Badura-Madej, W. (1996). *Wybrane zagadnienia interwencji kryzysowej: poradnik dla pracowników socjalnych*. Warszawa: Interart.
- Bedyńska, S., Książek, M. (2012). *Statystyczny drogowskaz 3. Praktyczny przewodnik wykorzystania modeli regresji oraz równań strukturalnych*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Sedno.
- Bonowicz, W. (2000). *Niebo to inni. Z Janiną Ochojską rozmawia Wojciech Bonowicz*. Kraków: Wydawnictwo Znak.
- Brzeziński, J. (1996). *Metodologia badań psychologicznych*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Dossa, P. (2010). Theory: Risk, resilience and coping: Exploring the disjuncture between the politics of trauma and everyday realities of women in Afghanistan. *Journal of Muslim Mental Health*, 5, 8–21.
- Eliasz, A. (1981). *Temperament a system regulacji stymulacji*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Eriksson, C. B., Bjorck, J. P., Larson, L. C., Walling, S. M., Trice, G. A., Fawcett, J., Abernethy, A. D., Foy, D. W. (2009). Social support, organizational support, and religious support in relation to burnout in expatriate humanitarian aid workers. *Mental Health, Religion & Culture*, 12, 671–686.
- Figley, Ch. R., Nash, W. P. (red.) (2007). *Stres bojowy. Teorie, badania, profilaktyka i terapia*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Garcia, H. A., Finley, E. P., Lorber, W., Jakupcak, M., (2011). A preliminary study of the association between traditional masculine behavioral norms and PTSD symptoms in Iraq and Afghanistan veterans. *Psychology of Men & Masculinity*, 12, 55–63.
- Gasiul, H. (2002). *Teorie emocji i motywacji*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu im. Kardynała Wyszyńskiego.
- Gasparski, P. (1988). Ryzyko zawodowe: punkt widzenia robotników i ich przełożonych. *Przeгляд Psychologiczny*, 4, 1099–1111.
- Gasparski, P. (2003). *Psychologiczne wyznaczniki zapobiegania zagrożeniom*. Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Psychologii PAN.
- Gasparski, P. (2004). Percepcja zagrożeń. W: R. Studenski (red.), *Zachowanie się w sytuacji ryzyka* (s. 93–108). Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Goszczyńska, M., Studenski, R. (2006). *Psychologia zachowań ryzykownych*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Żak.
- Goszczyńska, M., Tyszka, T. (1992). Co jest stałe, a co jest zmienne w spostrzeganiu ryzyka. Porównawcze badania percepcji ryzyka w Polsce i innych krajach. *Prakseologia*, 3–4, 121–147.
- Harmer, A. (2008). Integrated missions: A threat to humanitarian security? *International Peacekeeping*, 15 (4), 528–539.
- Hassija, Ch. M., Jakupcak, M., Maguen, S., Shipherd, J. C. (2012). The influence of combat and interpersonal trauma on PTSD, depression, and alcohol misuse in U.S. Gulf War and OEF/OIF women veterans. *Journal of Traumatic Stress*, 25, 216–219.
- Heszen-Niejodek, I., Ratajczak, Z. (red.) (2000). *Człowiek w sytuacji stresu. Problemy teoretyczne i metodologiczne*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Hobfoll, S. (1998). *Stress, culture and community*. New York: Plenum Press.
- Hobfoll, S. (2006). *Stres, kultura i społeczność. Psychologia i filozofia stresu*, przeł. M. Kacmajor. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Hobfoll, S. E., Canetti-Nisim, D. (2006). Exposure to terrorism, stress-related mental health symptoms, and defensive coping among Jews and Arabs in Israel. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 74, 207–218.
- Hobfoll, S. E., Tracy, M., Galea, S. (2006). The impact of resource loss and traumatic growth on probable PTSD and depression following terrorist attacks. *Journal of Traumatic Stress*, 19, 867–878.
- Hornowska, E. (2005). *Testy psychologiczne. Teoria i praktyka*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Hornowska, E., Paluchowski, W. J. (2004). Kulturowa adaptacja testów psychologicznych. W: J. Brzeziński (red.), *Metodologia badań psychologicznych. Wybór tekstów* (s. 151–191). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Karasiewicz, K., Makarowski, R. (2012). *Modelowanie strukturalne z programem AMOS – wybrane modele równań strukturalnych na przykładach z psychologii*. Zimowe Warsztaty Analityczne. SWPS SPSS Polska. Warszawa: Predictive Solution SPSS (skrypt kursowy do użytku wewnętrznego).
- Konarski, R. (2009). *Modele równań strukturalnych. Teoria i praktyka*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Kruszyński, B. (2011). *Układ sił zbrojnych USA w konfliktach w Iraku i Afganistanie – największych wojnach przełomu XX/XXI wieku (na podstawie źródeł i opracowań amerykańskich)*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. A. Mickiewicza.
- Książek, M. (2010). *Amos: od regresji i analizy czynnikowej do modelowania strukturalnego ze zmiennymi ukrytymi*. Zimowe Warsztaty Analityczne, 8–10 lutego 2010. Warszawa: SPSS (skrypt kursowy do użytku wewnętrznego).
- Lazarus, R. S. (1987). Transactional theory and re se arch on emotions and coping. *European Journal of Personality*, 1, 141–169.
- Lazarus, R. S., Folkman, S. (1986). Cognitive theories of stress and the issue of circularity. W: M. H. Appley, R. Trumbull (red.), *Dynamics of stress* (s. 63–80). New York: Plenum Press.
- Lazarus, R. S. (1993). From psychological stress to the emotions: A history of changing outlooks. *Annual Review Psychological*, 44, 1–21.
- Lischer, S. K. (2007). Military intervention and the humanitarian “force multiplier”. *Global Governance*, 13 (1), 99–118.

- Lis-Turlejska, M. (2005). *Traumatyczne zdarzenia i ich skutki psychiczne*. Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Psychologii PAN.
- Lis-Turlejska, M., Łuszczynska-Cieślak, A. (2006). Terapia potraumatyczna. W: L. Grzesiuk (red.), *Psychoterapia: Podręcznik akademicki* (s. 453–456). Warszawa: Wydawnictwo Eneteia.
- Mandal, E. (2004). *Podmiotowe i interpersonalne konsekwencje stereotypów związanych z płcią*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- McCormack, L. (2009). Civilian women at war: Psychological impact decades after the vietnam war. *Journal of Loss and Trauma*, 14, 447–458.
- Makarowski, R. (2008). *Granice ryzyka. Paradygmat psychologiczny*. Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Makarowski, R. (2010). *Ryzyko i stres w lotnictwie sportowym*. Warszawa: Wydawnictwo Difin.
- Makarowski, R. (2012a). Kwestionariusz Ryzyka Stymulacyjnego i Ryzyka Instrumentalnego (KRSiRI) wersja polska. *Czasopismo Psychologiczne*, 18 (2), 335–346.
- Makarowski, R. (2012b). *Czynnik ludzki w operacjach lotniczych. Człowiek, możliwości, ograniczenia – uwarunkowania psychofizjologiczne*. Kosowizna: Adriana Aviation.
- Makarowski, R. (2013a). The Stimulating and Instrumental Risk Questionnaire: Motivation in sport. *Journal of Physical Education and Sport*, 13 (2), 135–139.
- Makarowski, R. (2013b). *Stres w sportach wysokiego ryzyka. Niebo – ziemia – woda. Część pierwsza*. Warszawa: Wydawnictwo Difin.
- Makarowski, R., Smolicz, T. (2012). *Czynnik ludzki w operacjach lotniczych. Człowiek, możliwości i ograniczenia – uwarunkowania psychofizjologiczne*. Kosowizna: Wydawnictwo Adriana Aviation.
- Plopa, M., Makarowski, R. (2010). *Kwestionariusz Poczucia Stresu – podręcznik*. Warszawa: Wydawnictwo Vizja Press & IT.
- Ratajczak, Z. (2001). Oblicza ludzkiej zaradności. W: K. Popiołek (red.), *Człowiek w sytuacji zagrożenia. Kryzysy, katastrofy, kataklizmy* (s. 33–42). Poznań: Stowarzyszenie Psychologia i Architektura.
- Ratajczak, Z. (2004). Kontrowersje wokół pojęcia ryzyka. Źródła i konsekwencje. W: R. Studenski (red.), *Zachowanie się w sytuacji ryzyka* (s. 13–19). Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Sapolsky, R. (2010). *Dlaczego zebry nie mają wrzodów. Psychofizjologia stresu*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Silvern, L. E., Ryan, V. L. (1979). Self-rated adjustment and sex – typing in Bem Sex Role Inventory: Is masculinity the primary predictor of adjustment? *Sex Roles*, 5, 739–763.
- Slovic, P., Fischhoff, B., Lichtenstein, S. (1985). Regulation of risk: A psychological perspective. W: R. Noll (red.), *Regulatory policy and the social sciences* (s. 241–278). Berkeley: University of California Press.
- Sokołowska, J. (2005). *Psychologia decyzji ryzykownych. Ocena prawdopodobieństwa i modele wyboru w sytuacji ryzykownej*. Warszawa: Wydawnictwo Szkoły Wyższej Psychologii Społecznej Academica.
- Strelau, J. (2000). Temperament a stres: temperament jako czynnik moderujący stresory, stan i skutki stresu oraz radzenie sobie ze stresem. W: I. Heszen-Niejodek, Z. Ratajczak (red.), *Człowiek w sytuacji stresu. Problemy teoretyczne i metodologiczne* (s. 88–132). Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Strelau, J. (red.) (2004). *Osobowość a ekstremalny stres*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Strelau, J. (2006). *Temperament jako regulator zachowania. Z perspektywy półwiecza badań*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Stanisz, A. (2006). *Przystępny kurs statystyki z zastosowaniem STATISTICA PL na przykładach z medycyny*, t. 1. Kraków: StatSoft Polska sp. z o.o.
- Studenski, R. (2004). *Ryzyko i ryzykowanie*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Szcześniak, M. (2009). Weryfikacja modelu wdzięczności Williama McDougalla z wykorzystaniem konfirmacyjnej analizy czynnikowej. *Przegląd Psychologiczny*, 2, 219–234.
- Tyszka, T. (2010). *Decyzje. Perspektywa psychologiczna i ekonomiczna*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Widome, R., Laska, M. N., Gulden, A., Fu, S. S., Lust, K. (2011). Health risk behaviors of Afghanistan and Iraq War veterans attending college. *American Journal of Health Promotion*, 26, 101–108.
- Zakrzewska, M. (2004). Konfirmacyjna analiza czynnikowa w ujęciu pakietu statystycznego LISREL 8.51 (2001) Karla G. Jöreskoga, Daga Sörboma. W: J. Brzeziński (red.), *Metodologia badań psychologicznych. Wybór tekstów* (s. 242–478). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Zaleśkiewicz, T. (2001). Beyond risk seeking and risk aversion: Personality and the dual nature of economic risk taking. *European Journal of Personality*, 15, 105–122.
- Zaleśkiewicz, T., Piskorz, Z. (2004). Is investing as risky as bungee jumping? The sensitivity of risk perception by instrumental and stimulating risk taker. *Polish Psychological Bulletin*, 35 (3), 165–172.
- Zaleśkiewicz, T. (2011). *Psychologia ekonomiczna*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Feeling of threat among of humanitarian aid organization workers in Afghanistan

Ryszard Makarowski, Joanna Kasprowicz

University of Gdańsk, Institute of Psychology

ABSTRACT

The study sought to investigate psychological characteristics of people working for humanitarian organizations in Afghanistan (who are not Afghans). The research was based on Strelau's Regulatory Theory of Temperament. Level of the experienced threat was measured with four questionnaire items while experienced stress and stimulation-associated risk were indices of the level of stimulation. The study included 110 people (65 women and 45 men). Significant differences between women and men occurred with respect to the level of emotional tension, intrapsychic stress, external stress and stimulation risk. Women were characterized by a higher level of stress whereas males reported a lower level of stimulation risk.

There were found significant differences between the studied humanitarian workers in Kabul and the English speaking medical students from the USA, Canada and Europe. Level of stimulation risk did not differentiate these two groups. Level of stress was considerably lower among people working in Afghanistan than among the examined students.

By means of confirmatory analysis we tested three models of relations between variables, differing in type of stress. Correlations in those models revealed that the higher the level of internal (intrapsychic) stress, the higher the level of stimulation risk and the higher the level of external stress, the lower the level of stimulation risk. We conclude that for people working in Afghanistan stress is perceived as a challenge with which they have to cope, therefore the higher the number of external challenges, the more people's adaptation is directed towards lowering of the level of stimulation. In contrast, the intrapsychic stress increased the level of stimulation risk which means that anticipation of threat tends to increase stimulation and thereby the stimulation risk.

Keywords: *humanitarian organizations, humanitarian aid organization, stress, risk*

Złożono: 13.06.2012

Złożono poprawiony tekst: 23.10.2012

Zaakceptowano do druku: 2.01.2013